

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И МИГРАЦИЯ

Доц. д-р Огнян Марков

Катедра “Обща теория на икономиката”

СА “Д. А. Ценов” – Свищов

РЕЗЮМЕ:

В настоящата статия се разглежда връзката между икономическото развитие и миграцията на работна сила. Анализират се ефектите, както за страните-изпращачи, така и за страните-приемници. Особено място се отделя на паричните преводи в тези процеси. Изследвани са причините за вътрешната и външната миграция на населението в България. Прави се извода, че международното движение на капитали и търговските потоци се развиват с ускорени крачки, окуражавани от икономическата ефективност, но либерализирането на движението на работна сила остана ограничено. В крайна сметка корените на миграцията, дължаща се на бедността и безработицата, следва да се търсят в икономическия растеж и развитието най-общо казано.

JEL code: O11, F22

Определяне на двустранната връзка

Когато напрежението от миграцията вътре в страната се повиши, интересът към връзката между развитието и миграцията нараства. Въпреки че страните дълги години са били засегнати от определени аспекти на международната миграция едва напоследък връзките между миграцията и икономическото развитие са станали предмет на разглеждане сами по себе си.

Сериозността на проблема за развитието, измерена от гледна точка на безработицата и абсолютната бедност, изяснява годишното изтичане на мигранти от развиващите се към развитите страни (грубо 0,7% от работната сила) и годишния свързан с миграцията трансфер на ресурси (34 млн. долара през 1997г. или по-малко от 3/4 от цялата стойност на официалната помощ за развитие). По този начин се ограничава икономическия растеж и благосъстоянието на държавите-изпращачи.¹ Това обаче не означава, че развитието особено в страните с излишък на труд има влияние върху миграцията.

Не съществува една единствена добре развита теория за международната миграция. По-скоро анализаторите често използват разнообразие от организаторски идеи, за да разгледат материята. Умерената същина на теорията израства върху връзката между икономическото развитие и миграцията. Често се дава за пример отчета от юли 1995г. на комисията на САЩ по изследване на международната миграция и икономическото развитие, като се споменава че икономическото развитие е само ефективно средство за редуциране на миграционното напрежение, но този процес със сигурност би включил в себе си много поколения, докато се направи един курс, едно пълно завъртане. Мнението изразено от комисията на САЩ е, че в кратък срок икономическото развитие може да придобие дестабилизиращи ефекти в много развиващи се страни, вкл. и повишена вътрешна и външна миграция.

Средството от което развитието придобива J-изкривен ефект , първоначално издига очаквания, които не могат да бъдат веднага

---

¹ Вж EUROSTAT, Migration Statistics, 1998.

изпълнени, не урежда традиционните социални и икономически връзки и повишава капацитета на хората, които се движат и в двете посоки – навътре и навън. От друга страна, при страните веднъж достигнали по-висок стандарт на живот, миграцията се изостря. Забавеният ефект върху развитието рефлектира върху минал миграционен опит за страни като Швеция, Германия и Великобритания: тяхната промяна от страни-изпращачи в страни-приемници се състои в ефекта на икономическото развитие поддържан много десетилетия. Новите индустриализирани страни в Източна Азия, особено Сингапур, Република Корея, Тайван и по-наскоро Малайзия успешно редуцират миграцията (или дори превръщането на миграция навън в миграция вътре в страната) в рамките на относително кратки периоди от време.

Съвременната теория също приема съществуването на миграционните цикли, които са резултат от условията в страните-домакини и гостуващите страни в точно определено време. Историята на Трансатлантическата миграция в периода между средата на 19 век и началото на 20-ти век разкрива краткосрочните икономически бумове, притежаващи възпиращо влияние върху миграцията, което обикновено се оказва временно. Например, когато инвестирането в жилища във Великобритания е било много скъпо, тогава миграцията в Кралството е била слаба. Когато доходността от чуждестранните инвестиции (напр. американските) е висока, мигрантите пътуват за да попълнят нови работни места, а когато доходността от инвестициите е по-висока в родната страна – миграцията спада. За внимателния анализ на миграционните ефекти върху развитието трябва да се вземат под внимание външните фактори влияещи върху потоците. Например, когато икономическият “стимул” на потенциалните страни-приемници

е доминиращо основание за миграция, като случая с британската миграция към САЩ след 1870г., нивото на развитие макар и уместно е по-малко значимо отколкото относителната привлекателност на страните-приемници.

Всъщност миграционните ефекти върху икономическото развитие никога не са били еднородни. Само като характеристика на развитието и условията, национални и международни, заобикалящите ги миграционни потоци се променят така че да приложат ефектите от тяхното взаимодействие. Нека вземем още веднъж примера за Трансатлантическата миграция през 19-ти и началото на 20-ти век: преди 1870г. Британската миграция към САЩ е била причинена от структурни промени в националната икономика и по-точно от селскостопанската механизация и поземленото укрепване, заздравяване и консолидация. По същия начин примери за развитието на селата в развиващия се свят, които свързват подоходното неравенство и широкоразпространените лишения окуражават селско-градските, ако не и международните миграционни потоци. Още повече миграционните ефекти могат да варират не само според нивото на икономическо развитие, но и според стратегията на развитие с която се действа по план.

По този начин емпиричните данни доказват, че развитието окуражава нови потоци от мигранти, повечето от типа “търсещи възможност” мигранти. Колкото по-дълго новите мигранти не надминават поемания капацитет на страните-приемници, толкова е по-вероятно те да станат формираща част от системната миграция. По същата логика липсата на развитие може да доведе до масивна, водена от бедността и често неконтролируема миграция.

Общи и специфични ефекти на развитието върху миграцията

Икономическото развитие може да повлияе върху миграцията. Когато растежът води до повишена заетост и по-високи доходи има тенденция към редуциране на напрежението от миграция в страните с излишък на труд. Ако икономиката расте с доста бързи темпове, това предизвиква спад в безработицата и реалните заплати вероятно ще се повишат. Доходите се повишават до степента на икономическия растеж, който води след себе си усъвършенстването на уменията и технологиите. По този начин икономическото развитие може да засегне миграцията чрез създаването на стимулиращи фактори по-малко мощни в страните-изпращачи, в сравнение с редуцирането на относителната привлекателност на потенциалните страни-приемници.

Дори и бързият икономически растеж в страните с излишък на труд няма да им даде възможност да се изравнят с индустриалните страни, приемащи мигранти дълги десетилетия. Скорошната оценка за група от страни в Източна Европа и Северна Америка изпращащи мигранти, показва, че при темп на растеж от 6% до 8% БВП на глава от населението ще се изравни с този на Франция след 50 години. Подобни анализи на Източноевропейските страни показват, че според последни предвиждания за икономическия растеж, техните доходи ще достигнат едва половината от нивото на средния доход за индустриалните страни чак след 35 години. Постоянството на разграниченията между страните-изпращачи и страните-приемници ще продължи да бъде факт от живота в продължение на известно време.²

Въпреки че подходните различия често се използват за измерване на миграционното напрежение, факторите, определящи

миграцията, обикновено са по-сложни и водят след себе си допълнителни променливи. Например популационните движения понякога са огромни, с малки доходни различия и умерени със сравнително големи доходни различия. Голямото разнообразие от фактори – включващи историята и традицията, културните елементи и индивидуалните особености, социалното интегриране и политиките на потенциалните страни-приемници, спомага да се разберат тези различия. Важно сред тези разнообразни определящи фактори е възприемането, че потенциалните мигранти задържат бъдещите перспективи на своята собствена страна за себе си и за своите деца.

Очакванията за бъдещите икономически неравновесия имат голямо значение за решението на индивидите и техните семейства да мигрират при определени обстоятелства, дори при по-големи различия в дохода и заетостта между страните. Оптимистичното възприемане на бъдещите перспективи в родната страна може да намали миграцията и дори да окуражи хората да се завърнат в страната си. Например, между 1968г. и 1981г. 266 000 гърци се завърнаха в родната си страна от цял свят, включително и от Западна Европа, като броят на завръщащите се е превишил броя на заминаващите (Petras and Kousis, 1988, p. 587-588). Вследствие на това гръцката икономика се развива страшно бързо, въпреки че надниците и доходите изостават в сравнение с тези в Западна Европа. Забавянето на италианската миграция към страните от Европейската общност през 1967 и 1968 година, точно когато бе установен свободен достъп към тези страни за италианците, е друг пример. Противоположно, допитванията направени в Полша в края на 80-те години, потвърждават че песимистичните перспективи за

---

² Вж European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 1999, "The annual economic outlook"

бъдещите икономически и социални условия в родната страна са важен фактор за стимулиране на миграцията.

Важното решение относно образа за бъдещо икономическо и социално развитие трябва да бъде повлияно не само от предвижданите норми на растеж, а също и от очакванията относно неговата устойчивост. Когато растежът на дохода и заетостта е непрекъснат и е възприет да бъде такъв, нараства доверието сред потенциалните мигранти в икономиката на собствената им страна и това ги стимулира по-силно да останат в страната си. Развитието, което има положително влияние в тези страни, може да има и съвместен подсилващ ефект в намаляване на миграционното напрежение. Всъщност ефектите на тези определящи фактори вероятно са непостоянни и различните групи и потоци от мигранти са склонни да се повлияят различно. Възможността за работа може да афектира различно потенциалните квалифицирани и неквалифицирани мигранти в зависимост от нивото на квалификация на техните нови длъжности. Създаване на длъжности, изискващи ниска квалификация е облекчение за бедните, но по този начин се намаляват или спират движенията на мигранти търсещи оцеляване, но всъщност съществува и малък или ограничен ефект на търсещите възможности мигранти, включващ квалифицираните работници.

Ефекти за развитието от миграцията в страните-изпращачи с особено внимание към паричните преводи

Когато мигрантите се придвижват от страна с по-ниско заплащане към такава с по-високо, трудовата мобилност осигурява главно по-ефикасно разпределение на труда в дългосрочен план и може да помогне да сближи разликите в заплатите в съответната страна. В

страните-изпращачи миграцията облекчава непълната заетост на работната сила и допринася за икономически растеж и развитие чрез парични преводи. Миграцията обаче включва най-много 1-2% от работната сила на страните-изпращачи, поради това намаляването на безработицата, която миграцията може да предизвика, при положение, че по-голямата част от населението е безработно, е незначителна. Широкомащабното и постоянно изтичане на мозъци е обикновено крайно нежелателно, защото може сериозно да възпрепятства икономическото развитие в развиващия се свят. Например в Египет, Пакистан, Йемен, страните от Южното тихоокеанско крайбрежие и части от Карибите големият брой заминаващи мъже, работници от фермите в селата, е довело до спад в селскостопанската продукция. Източването на много енергични и “гледащи напред”, към държавите с високоразвита индустрия млади хора води до това, че миграцията спъва развитието и икономическия растеж в родните ѝ страни.³

В много случаи загубата на тези човешки ресурси е трудно да бъде възстановена. Миграцията на квалифицирани хора може да бъде ценна, но понякога и разстройваща за родните страни. Когато хората изпратени на специализация в чужбина за по-дълго обучение, като част от развитието на техните професионални способности, знания и умения се завръщат могат да окажат положителна роля за по-нататъшното развитие на страната. Лошо е, когато тези хора не се завърнат в родните страни, тогава те трябва да бъдат заменени от по-скъпо струващи специалисти от други държави. Иронично е, че Африка е правила опит за реалното промиване на мозъци и сега има почти 30

---

³ Вж Abella, M., “Role of formal labour schemes in the development of Third World countries”, 1993, *International Migration*, 2-3, p. 389-402.

хиляди чуждестранни експерти в континента и в повечето случаи те изпълняват длъжностите на африканци, които са мигрирали. Промиването на мозъци представлява също загуба от инвестирането в човешки капитал за родните страни. Например оценка направена през 1990г. показва, че миграцията на професионалисти от региона на Андите в Южна Америка към САЩ и по-точно тяхното университетско образование, струва повече от 617 млн. долара за страните от региона на Андите.⁴

В повечето родни страни обаче въпросът е не толкова дали страните, които са засегнати, са лишени от достатъчно умения, а дали са били облекчени от излишъка на квалифицирана работна ръка, която не могат да използват. Например във Филипините са обучавани лекари за работа в чужбина, когато икономическото влияние върху квалифицираните мигранти и изпращането на парични преводи са взети под внимание.

Тогава какви са изводите от развитието на международната миграция? Въпросът предизвиква ясен отговор за простата причина, която определя точното влияние на квалифицираната миграция, зависеща от специфични обстоятелства. Ако се обучават професионалисти, те остават безработни или неактивни в областите на специализация в родните си страни. Това очевидно е елемент на загубата на човешки капитал, включително и от гледна точка на глобалното благосъстояние. Трябва ли миграцията да води до обратимост в ситуацията и мигрантите да са напълно и продуктивно заети в страните-приемници? Очевидно е, че по-продуктивната полза

---

⁴ Вж Lamarra, N., "Human resources, development and migration of professionals in Latin America", 1992, *International Migration*, 3-4, p. 313-333.

от човешките ресурси е в резултат на международната миграция. От друга страна, ако уменията са трудно заменими, по-ниската продуктивност може да е резултат от замяната на мигриращи хора с такива с по-ниска квалификация и с по-малък житейски опит. Съществува още и въпросът, дали паричните преводи на международните мигранти напълно компенсират разходите, направени от техните правителства за обучаването им преди да мигрират.

Силата и ефектите от паричните преводи, отразяващи се върху развитието са често наричани “лакмус-тест” в полза на миграцията. Основната значимост на паричните преводи в дадена страна е облекчението, което се осигурява за чуждестранното разменно отношение. Друга е значимостта на паричните преводи за повишаване на националните спестявания.

Въпреки че е невъзможно да направим точна калкулация на всички потоци, наличните данни са достатъчни да се осигури индикация относно важността на тези потоци в глобалната икономика, особено за икономиките на родните страни на мигрантите. Актуалните количества на паричните преводи на работниците и тяхната важност за икономиките на страните-трудоизпращачи, са често по-големи от официалните фигуративни означения. Това е, защото в много случаи спестяванията са трансформирани през неофициални канали. Например в Азиатския регион може би повече от 30% от актуалните парични преводи не са записвани в официалните сметки. В някои страни част от спестяванията са донесени лично в къщи (не по банков път) или се завръщат в родината под формата на стоки.⁵

---

⁵ Вж Business Asia, 1992, May, p. 159.

Икономическото и социалното влияние на паричните преводи е отчасти повлияно от начина, по който спестяванията са трансферирани. Например, когато паричните преводи са правени по официални банкови канали, правителството може да използва диапазон от инструменти за да повлияе на банковата политика за отпускане на заеми в съответствие с националните планове и приоритети за развитие. По този начин паричните преводи осигуряват валутна основа за търсенето на заеми, които могат да бъдат използвани като инвестиционен капитал. Дали или не предлагането на допълнителен кредит ще бъде използвано за инвестиционни цели зависи най-вече от политиката на банките и правителството, нивото на предприемаческите умения и инвестиционния климат в страната.

От друга страна, вливането на спестявания през неофициални канали може да се обърне против целите на правителствената валутна и вносна политики. Дори при такива обстоятелства понякога разносните по паричните преводи могат да бъдат от полза за икономиката, в която генерират допълнително търсене, често с особен умножаващ (мултипликационен) ефект. В страните-експортиращи труд обикновено голяма част от паричните преводи е похарчена за местни стоки.

Например проучване в Гърция показва, че допълнителните 1 млн. драхми от паричните преводи дават резултат в увеличението на БВП на 2 млн. драхми (мултипликатор 2).⁶ Според скорошно проучване множествения ефект от паричните преводи за Египет е 2,2.⁷ Опитните проучвания са имали задачата да определят колко парични превода

---

⁶ Glytsos, N., "Measuring the income effects of migrant remittances: an empirical analysis for Greece", 1990, *International Migration*, 3-4.

⁷ Kandil, M. and M. Metawally "The impact of migrants remittances on the Egyptian economy", *International Migration*, 2, p. 159-180.

всъщност са използвани и с какво специфично влияние върху икономиката са. Паричните преводи обикновено се харчат за стоки от първа необходимост, изплащане на дългове, обучение на децата, закупуване на земя и ремонт на жилището. Проучванията показват, че малка част от преводите се употребяват за инвестиционни стоки, които допринасят за формирането на националния капитал. Недостигът на възможности за подходящо инвестиране, отсъствието на добре развити капиталови пазари и ограничената сближеност с инвестиционни инструменти в корпоративния сектор са важни обясняващи фактори. Понякога паричните преводи на мигрантите се използват и за инвестиране в селскостопански дейности.

Друг въпрос е дали паричните преводи представляват източник на инфлационно напрежение. Когато се използват за съществуващи авоари или стоки, чието снабдяване е сравнително нееластично, както в случая с реалното имущество, те могат да допринесат за стимулираща търсенето инфлация. Например паричните преводи могат да “подпалят” инфлацията относно земята и жилищата в страни като Гърция, Йемен и др. Проучванията на ефектите от удвояване на паричните преводи в египетската икономика, показват че тези преводи не са на инфлационна основа. Опитните изследвания в Турция, която има дълга история относно миграцията, също показват, че паричните преводи не са имали огромно инфлационно влияние.⁸ Наистина паричните преводи в Турция позволяват по-голям внос на резервни части и нови машини, които увеличават продукцията и така намаляват инфлационното напрежение. Важно е отношението между общия размер на паричните преводи към вътрешните пазари и степента на

податливост на икономиката, която може да позволи преразпределение на ресурсите към продукцията на стоки в отговор на повишеното търсене.

Едно нещо е ясно, обикновено населението което мигрира не е голямо и мащаба на паричните преводи не може да бъде “универсално лекарство” за разрешаване на всички домашни икономически проблеми. Допълнителният доход значително подобрява човешкото благосъстояние на домакинско ниво. Положителното влияние е засилено от факта, че заплащането отива директно до крайния си получател, различно от повечето форми на публично разплащане, като изпращането на чуждестранни помощи от правителство до правителство и т.н. Освен това в случаите, когато членове на по-бедни семейства мигрират, паричните преводи имат положителен ефект като облекчение, изразяващо се в повишаване на доходите на останалите от семейството. От друга страна, когато мигрантите са от сравнително по-богати семейства, паричните преводи може да изострят социалното разделение и да отслабят усещането за обществено задължение и социална обвързаност. Всъщност някои проучвания в Азия сочат, че паричните преводи свързани с миграцията увеличават подоходното неравенство в страните, изпращащи мигранти, но тези проучвания са далеч от окончателните.

Имайки предвид, че семействата на мигрантите в техните родни страни зависят от паричните преводи за важни икономически сделки, присъщата несигурност на такива потоци води до определени рискове. Внезапните уволнения от работните места и масовото гонене на чуждестранни работници или големите политически катаклизми водят

---

⁸ Вж EUROSTAT, 1994, Migration Statistics, UN.

до драматични последици не само за мигрантите, а също и за икономиките на техните родни страни. В това отношение политиката, която разчита на паричните преводи да достигне баланс в заплащанията, може да бъде в разрез със собствените си интереси. Износът на труд може да донесе краткосрочни печалби, но не може да се справи със структурните проблеми.

Кризата в залива, последваното нашествие на Ирак срещу Кувейт илюстрира гледната точка. През 1989г. паричните преводи на всички работници по цял свят (с изключение на други трансфери свързани с миграцията) към Египет наброяват 3,5 млрд. долара. Принудителното завръщане на 1,5 млн. египтяни мигранти-работници и техните семейства само от Ирак и Кувейт означавало допълнителни социални разходи между 5 и 6 млрд. долара. За Индия, внезапното напускане на 100 000 работни места в тези две страни означавало загуба на средства за преживяване на повече от 500 000 души предимно концентрирани в щата Керала.⁹

Социалните и семейните структури в някои случаи могат да са особено повлияни от свързаните с миграцията удължени или повтарящи се отсъствия на главата или други членове на семейството. В някои общества повишените отговорности предполагат жените в семейството да останат. Това често води до важни промени в продукционната система на местно ниво. В някои африкански страни такива размествания засилват ролята на жената в семейството и обществото, но също могат да допринесат и за спада в селскостопанското производство.

---

⁹ Вж Business Asia, 1992, May, p. 160-163.

В малките страни и местните общества миграцията може също да има и други важни демографски ефекти. В Карибските острови, въпреки високата раждаемост и подобренията, водещи до удължаване продължителността на живота умерената норма на популационния растеж през последните десетилетия е била отчасти свързана с миграцията. Между 1960 и 1970г., миграцията е оценена да се редуцира с около 50%, каквото беше и естественото повишаване на населението в региона. Но ако миграцията играе важна роля в редуцирането на популационния растеж в Карибите, също ще се увеличи и процента на зависимост. По същия начин с миграцията на гърците към бившата ФРГ - възрастовата избираемост на миграцията ускорява застаряването на гръцкото население, което води до високи проценти на зависимост в територии с реална миграция.

Опитни проучвания показват, че мигрантите с най-висока склонност към завръщане са обикновено тези, които придобиват най-малко умения зад граница. Най-успешните и продуктивни мигранти обикновено променят решението си от временна към продължителна миграция. Данните, с които разполагаме за Гърция и Турция относно завръщащата се миграция през 70-те и 80-те години на 20-ти век потвърждават този избирателен процес с повечето умеещи и успешни мигранти решили да не се завърнат.¹⁰ Проектите в Турция са създадени да използват уменията и спестяванията на завърналите се мигранти с цел да започнат или да разширят модерни индустриални дейности. На практика много от завърналите се мигранти, дори да са придобили нови и подходящи умения зад граница не се интересуват от работните места в индустриалния сектор в собствената им страна, където са по-ниски

заплатите и условията за работа са много лоши. Много от тях просто предпочитат да използват спестяванията си когато се върнат отново в родината си. Ако не друго, техният принос към развитието е, че те могат да бъдат носители на сливане на културите и на социална промяна. Накратко, посоченото съотношение на мигранти, които се завръщат обикновено не представлява източник на нови умения за развитие, но малко от тях се състезават за дефицитните работни места с местните работници.

Ефекти на развитието от миграцията в страните-приемници.

Главната икономическа полза извлечена от страните-приемници се възпира от предлагането на труд, когато пазарът на труда е ограничен и има недостиг на работници. Когато повечето мигранти са нискоквалифицирани работници, работодателите на ниско платения труд в страните-приемници са заставени да печелят. Противоположно напливът на такива мигранти може да понижи надниците и другите печалби до най-ниското ниво в страните-приемници. Още повече такива вливания на мигранти могат да имат отрицателен ефект върху дългосрочното технологично изграждане и продуктивния растеж, като по този начин забавят икономическия прогрес чрез приспособяване към технологията. Колкото за Източна и Югоизточна Азия, нарастващия наплив от неквалифицирани и нискоквалифицирани работници може би е помогнал да се удължи вноса на конкурентноспособност от много индустрии с интензивен труд в страни с дефицитен труд.

От друга страна, приливът на квалифицирани работници се прибавя към фонда от човешки капитал в страните-приемници и

---

¹⁰ Вж Dumon, W., "Family and Migration", International Migration, 1989, 2, p. 251-270.

представлява съществена възможност, струваща спестяванията от гледна точка на образованието и обучението им, както е в случаи с много индустриализирани страни.

Като цяло квалифицираните и нискоквалифицираните мигранти са еднакво силно мотивирани да постигнат успех в страните-приемници, да имат стимул и внесат нови инициативи в икономиките им. Страните-приемници по този начин печелят от новия динамизъм също както в повечето случаи извличат полза от културното обогатяване и разнообразие още от идването на мигрантите. От друга страна, наличието на видимо огромни и културно разнородни чуждестранни популационни групи е всеобщо възприемано като третиране на социалната връзка, особено в някогашните по-хомогенни общества. За някои страни-приемници друга потенциална цена за продължаването на огромно-мащабната миграция е възприето от тяхната прекалена зависимост от чуждестранния труд. Такива зависими рискове правят икономиките им твърде уязвими към външни сили и напрежения.

Мигрантите често са обвинявани в увеличаване на разходите по общественото благоденствие, както и безплатното обучение в училище и безплатните медицински грижи в страните-приемници. Няма ясно доказателство, че семействата на мигрантите, които са силно мотивирани да се препитават със собствени усилия, че плащат по-малко данъци. През последните години смяната на миграционните тенденции в повечето страни в посока към по-квалифицирани работници намалява вероятността мигрантите да станат социална тежест.

Когато миграционните семейства са обикновено млади хора, те могат да служат за баланс чрез възрастта си в обществата и по този начин да подобрят демографската им характеристика. Например в Западна Европа популационната група от 65 годишни и нагоре обхваща повече от 15% от населението, а в много страни разликата между нетрудоспособното и трудоспособното население е 50% или повече.¹¹ Като последици от възрастта на населението тежестта от финансово-социалната сигурност е нараснала, заради намаления брой работници, както и заради техните работодатели, които поддържат системата. Поради тези обстоятелства напливът на млади мигранти може да бъде финансово изгоден за икономиките на страните-приемници.

Свързан с възрастовата структура на миграционните семейства е въпросът за демографския растеж и бъдещото предлагане на труд в индустриалните страни-приемници, особено в Западна Европа и Япония. В Западна Европа естествения прираст на населението е точно над репродукционното ниво – средно около 0,24%.¹² Според някои проучвания в началото на 21 век Западна Европа може би няма да има възможност да посрещне трудовите изисквания за своя икономически растеж за сметка на нулевото ниво или спада в популационния растеж. Спори се, че в такъв “сценарий” миграцията, която е доминиращ компонент на умереното всеобщо нарастване на западноевропейското население може да има забележителен изгоден ефект за бъдещите тенденции за предлагане на труд.

Накратко, нивото на създаване на миграцията подходящо за дадена страна вероятно се мени. Ако има свръхпредлагане на мигранти,

---

¹¹ Council of Europe, 1994, “Recent Demographic Developments in Europe”, Strasbourg.

¹² Пак там.

пазарът на труда се нуждае и от основен поглъщателен капацитет на страната-приемник, като крайната полза от миграцията спада и крайната себестойност за страната се повишава. Според тези обстоятелства и имайки предвид, че развитието допринася за намаляване на миграционните напрежения потенциалните страни-приемници имат допълнителния интерес към развитието на онези страни от които идват мигрантите.

Вътрешна и външна миграция на населението в България

Целта на изследването е да се установят основните социално-демографски характеристики на мигриращите вътре в страната и извън нея лица, да се определят факторите и условията, които формират миграционното поведение на населението.

Вътрешна миграция на населението

- Обхват, интензитет и направления на вътрешната миграция на населението през периода 1992-2001г.

По данни от извършената 2,5% извадка от преброяването към 1.03.2001г. население се установи, че 418 хил. души през периода 4.12.1992 – 1.03.2001г. са променили своето обичайно местоживееене.¹³ От тях близо 19 хил. (4,5%) са се преселили в различни населени места в страната, като са дошли от други държави. Фактически във вътрешномиграционните процеси през този период са участвали приблизително 399 хил. души.

Интензитетът на вътрешната миграция е 4,8% спрямо средногодишното население за периода. Този показател през периода 1986-1992г. е бил 4,1%.

От всички мигрирали 181 хил. (45%) са мъже, а 218 хил. (53%) са жени. Интензитетът на миграцията сред жените също е по-голям –5,2%, докато сред мъжете той е 4,5%. (Виж табл. 1).

табл. 1

Брой на мигриралите лица и поселищно направление на миграцията през периода 1992-2001г.

Направление на миграцията	Общо	От град в град	От град в село	От село в град	От село в село
Общо	398813	184171	111196	62390	41056
Мъже	180712	83208	54065	28062	15377
Жени	218101	100963	57131	34328	25679
Град	246561	184171		62390	
Мъже	111270	83208		28062	
Жени	135291	100963		34328	
Село	152252		111196		41056
Мъже	69442		54065		15377
Жени	82810		57131		25679

Източник: НСИ

Вътрешната миграция е съществен компонент в икономическото и демографското развитие на страната. Тя оказва пряко влияние върху териториалното разпределение на населението и неговата концентрация по населени места. Това влияние се проявява чрез поселищното направление на миграцията. Като се отчитат крайните

¹³ Тези и по-долните данни са от публикации на НСИ (Статист. справочник, Стат. годишник и др.).

точки на процеса “изселване-заселване”, се формират основните миграционни потоци: град-град, град-село, село-град и село-село. (Виж табл. 2).

табл. 2

**Структура на мигриралите лица по направление на миграцията и
периоди между преброяванията**

Проценти

Направления на миграцията	Периоди между преброяванията				
	1956-1965	1966-1975	1976-1985	1986-1992	1993-2001
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Град-град	16,6	30,2	38,3	42,5	46,2
Град-село	8,1	9,9	13,3	23,4	27,9
Село-град	44,7	42,7	34,3	22,0	15,6
Село-село	30,6	17,2	14,1	12,1	10,3

Източник: НСИ

Продължава тенденцията на нарастване на миграцията на градското население. Над 74% от всички мигранти са излезли от градовете, като по-голямата част от тях (46%) отново са се заселили в градовете. В селата са се заселили 28% от мигрантите. По-широкият обхват на миграцията сред градското население се дължи на поголемия брой на населението, живеещо в градовете (69% от населението на страната). Независимо че мигрантите от селата имат значително по-малък относителен дял – 26%, интензитетът на миграционните процеси сред селското население продължава да бъде висок 5,9%, докато за градското население този показател е 4,7%.

През наблюдавания период миграционният поток от градовете към селата надвишава близо два пъти по обхват насрещния поток от

селата към градовете. За първи път миграционният поток от градовете към селата е по-голям през периода 1986-1992г., когато миграционното салдо е 5 хиляди в полза на селата. Сега в резултат на вътрешната миграция селското население се е увеличило с близо 49 хил. души.

В миграционните процеси участва предимно младото население. Близо 2/3 от мигрантите се рекрутират от населението във възрастовия интервал от 10 до 39 години. Те са преобладаващата част във всички направления на миграцията, с изключение на направлението град-село. От всички мигрирали в това направление най-голям е дялът на мигрантите на възраст 50-59 години – 22%, следван от този на 40-49 годишните – 16%.

- Причини за миграцията

Промените в социалната и икономическата обстановка в страната доведоха до проявлението на нови фактори и условия, формиращи миграционното поведение на населението.

Резултатите от проведеното репрезентативно социологическо изследване¹⁴ за вътрешната и външната миграция показват, че семейните причини са в основата на миграцията за по-голямата част от мигриращите – близо 50%. По тази група причини 57% са се заселили в градовете, 35% в селата и 8% в столицата. Тук основно преселванията са свързани със сключване на брак (30% от всички причини) и придружаване на родители и деца (13%).

Втората по обхват група причини за миграцията е свързана с осигуряването на трудова заетост. Близо една четвърт (24%) от всички мигранти са напуснали своите населени места, за да си намерят работа,

---

¹⁴ Изследването е реализирано върху извадка от 25 хил. души и обхваща населението на възраст 15-60 години.

а 13% - за да си осигурят съобразно притежаваната от тях професионална квалификация. От всички, които са мигрирали с цел осигуряване на работа, 74% са отишли в градовете, 12% в селата и 13% в столицата. За да постигнат съответствие между своята квалификация и трудовата си заетост, по-високо е предпочитанието на мигрантите към градовете и столицата. От тях 77% са се преселили в градовете, 18% в столицата и само 5% са намерили подходяща работа в селата.

Картата на икономическата активност съвпада и с картата на миграционните потоци и прираста на населението в отделните райони. За периода 1995-1999г. най-голям отрицателен прираст има най-бедният район – Северозападна България (-5%), а най-нисък – югозападният район, в който влиза и столицата.

Прави впечатление, че градовете в които има голям обем преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ), ниска безработица и се развиват успешно са привлекли значителна част вътрешни мигранти (напр. Севлиево, Своге, Пирдоп, Девня, София, Ст. Загора, и др.). Същите тези градове са напуснали изключително малко хора. Следователно съществува пряка връзка между ПЧИ, растежа и миграцията. Обикновено мигрантите следват пътя на капитала.

Общо осигуряването на трудовата заетост е посочвано като мотив за миграция при 43% от преселванията в градовете, 17% в селата и 40% в столицата.

По-добрите условия за живот са били една от причините за 23% от преселванията в градовете, за 17% в селата и за 23% в столицата.

В общата структура на причините, формиращи териториалната мобилност на населението, с по-значителен обхват са: “осигуряване на

по-добро бъдеще на децата” –15%, “получаване на желаното образование” – 14%, “осигуряване на по-високи доходи” – 8% и други.

- Оценки за условията на живот в населените места.

При изследване на миграционните процеси, заедно с определяне на тенденциите и размерите на фактическата (реализираната) миграция, установяването на равнището (интензитета) на потенциалната миграция е необходима оценка за тяхното бъдещо развитие. Нагласата и готовността за потенциална миграция се формират в резултат от въздействието на социалната, стопанската и природната среда в населеното място върху живота на индивида и неговата оценка доколко тя задоволява потребностите и интересите му. Несъответствието между оценките на индивида за обкръжаващата среда и неговите потребности и интереси поражда стремежа и го мотивира да потърси подходящи условия за тяхната реализация в друго населено място.

Всяко населено място притежава редица характеристики, които най-общо се свеждат до създаването на подходящи условия за: трудова дейност; материално и битово осигуряване; отглеждане и образование на децата; задоволяване на културните потребности; хигиенни и екологични условия на живот. Съвкупността от тези характеристики очертава социалния потенциал на населеното място и определя възможностите за задоволяване на потребностите на живеещото в него население. В тази връзка градовете, в които са привлечени значителни чуждестранни инвестиции, доходите са над средните за страната и потребностите на индивидите са задоволени обикновено на по-високо равнище.

Общата оценка за условията на живот в населените места според 43% от анкетираните е “задоволителна”. С приблизително еднакви

относителни дялове тази оценка се дава от живеещите в градовете – 44%, в селата – 42% и в столицата – 40%. Според 31% от анкетираните условията на живот в населените места са добри. Такава оценка са посочили 41% от живеещите в столицата. В градовете и селата относителните дялове на анкетираните, които изразяват мнение, че условията са добри, са по-малки – съответно 29 и 30%.

За 19% условията на живот, които съществуват в населените места, са “лоши”. Около 1/5 от живеещите в градовете и селата ги определят като такива. В столицата 12% от живеещите дават такава оценка. Още по-негативна е оценката на близо 6% от населението по отношение на социалния потенциал на населените места. В столицата само 3% имат такава мнение, докато за градовете и селата този относителен дял е между 6-7%.

Много малък е дялът, които определят условията на живот в населените места като “много добри” – малко над 2%. В столицата този относителен дял е 5%, а за останалите населени места – приблизително 2%.

Най-критично е населението спрямо населените места, в които то живее, по отношение на възможностите за осигуряване на трудова заетост – 56% ги определя като “лоши” и “много лоши”. Такава оценка около 40% от населението дава за възможностите, които осигуряват населените места за културен живот и образователна подготовка на младите хора. Най-малък е дялът на тези, които дават негативни оценки по отношение на услугите от съобщенията, транспортното и търговското обслужване – от 18 до 20%.

- Обхват и направления на потенциалната миграция.

Относно бъдещото развитие на миграционните процеси най-обща представа дават обхватът и интензитетът на потенциалната миграция. Обхватът на потенциалната миграция представлява съвкупността от индивиди, които имат определена нагласа за бъдеща миграция. Готовността за бъдещо преселване се проявява в различни степени.

Данните показват, че близо 6% от анкетираната съвкупност имат окончателно решение в следващите 1-3 години да променят своето обичайно местоживееене. Съществува и друга група потенциални мигранти (11%), които имат намерение през близките години да отидат да живеят в друго населено място, но все още нямат окончателно решение за това. Около 3% са тези, които нямат решение за миграция и все още се колебаят относно необходимостта от едно бъдещо преселване. Немигрантите (лицата, които нямат намерение в бъдеще да се преселват в друго населено място) са 80% от населението.

Според предпочитанията на потенциалните мигранти бъдещите миграционни потоци ще бъдат насочени предимно към градовете, и то към тези в които има по-голяма заетост и по-високи доходи. В тази връзка привличането на ПЧИ може да изиграе положителна роля за “съживяването” на редица български предприятия, тъй като местният капитал е недостатъчен, и да се намали миграционният натиск.

Повече от една трета (35%) имат намерение да отидат в градовете, които са административни центрове на областите. Столицата е притегателен център за близо 30% от бъдещите мигранти, а към останалите градове ще се насочат 26% от тях. Селата са предпочетени само от 10% от потенциалните преселници.

Най-често мотивацията за бъдещата миграция е свързана с желанията на хората за осигуряване на по-високи доходи (47% от посочените отговори), осигуряване на работа (42%), осигуряване на по-добро бъдеще на децата (29%) и по-добри битови условия на живот (25%). Според 70% от анкетираните ПЧИ могат да осигурят по-високи доходи и по-голяма заетост на работната сила.

Според една четвърт от потенциалните мигранти преселването им в друго населено място в страната ще им осигури “много по-добри условия на живот” в сравнение с тези в населеното място, в което живеят. В “по-добри условия на живот” след преселването си очакват да живеят 67% от потенциалните мигранти, а 8% изразяват мнението, че условията в новото населено място ще бъдат същите.

Външна миграция на населението

Поради специфичните особености на историческото и социално-икономическото развитие на нашата страна, външната миграция се е свързвала главно с емиграцията на населението. След продължилата повече от 40 години забрана за свободното придвижване на хората през границата на страната, през 1989г. беше предизвикана огромна емиграционна вълна, която през следващите години бързо намали своя обхват. Тази вълна в началото имаше предимно политически характер и беше на етническа основа. Скоро след това емиграцията от страната започна да се определя от условия и фактори, които все повече ѝ придават икономически характер. Решението за миграция стана определена реакция на социалната и стопанската обстановка в страната.

- Оценка на размера и интензитета на външната миграция на населението.

През годините между двете последни преброявания на населението (1992-2001г.) общото му население възлиза на 514 хил. души, или с над 6% спрямо средногодишното население на страната за този период. Това намаление е в резултат както на естественото движение на населението, така и в резултат на външната миграция. За посочения период естественият прираст на населението е отрицателен и е в размер на 377 хил. души. Емиграцията на населението на страната за същия период е приблизително 196 хил. души.¹⁵ В същото време в страната са се завърнали и преселили около 19 хил. души. При съпоставката на тези два насрещни миграционни потока салдото от външната миграция на населението се изчислява на 177 хил. души.

- Обхват на външната потенциална миграция.

Данните от проведеното изследване показват, че за около 8% от населението на възраст 15-60 години е “донякъде вероятно” и “много вероятно” да се преселят да живеят в друга държава. Тези свои намерения възнамеряват да осъществят още през тази година 25% от тях, а през следващите две-три години – 49%. За 26% преселването в друга страна ще бъде цел в едно по-далечно бъдеще. Тези потенциални мигранти с определена условност могат да бъдат определени като бъдещи преселници.

Съществува и друга категория потенциални мигранти, които имат намерение и е “много вероятно” или “донякъде вероятно” да отидат да работят или да учат в чужбина за повече от една година.

---

¹⁵ По данни от извършената обработка на 2,5-процентната извадка от преброеното население към 1.03.2001г.

Почти същата е структурата на тази група емигранти при реализация на техните намерения във времето – 26% възнамеряват да заминат още през тази година, 48% - през следващите две-три години, а 25% планират своето заминаване за по-далечно бъдеще. Тази категория потенциални мигранти основно формират потока на външната трудова емиграция.

Разгледаните две групи мигранти представят дългосрочната външна миграция на населението. Общо тя обхваща окло 15% от населението в наблюдавания възрастов интервал. За сравнение, от проведеното през 1996г. аналогично изследване обхватът на дългосрочната външна миграция е бил близо 25%.

Краткосрочна емиграция планират да осъществят 5% от анкетираните. Според тях е “много вероятно” и “донякъде вероятно” да отидат в чужбина за няколко месеца, т.е. за време, по-малко от една година, с цел да работят или учат (специализират). Още през тази година 24% възнамеряват да осъществят заминаването си. През следващите години това ще направят 44% от тази група мигранти, а 31% - в едно по-далечно бъдеще.

Около 10% смятат, че е вероятно през тази година и през следващите години да заминат в чужбина за кратко време като турист или на гости при близки и познати. Относителният дял на тези, които смятат, че има “много малка” и “няма вероятност” да пътуват изобщо извън страната е 70%.

- Цели на потенциалната миграция.

Определяйки конкретната цел на заминаването си в чужбина, отделните групи мигранти я свързват с решаването на различни проблеми.

За “преселниците” основната цел е “да живея и работя в условията на по-висок жизнен стандарт” – 54%. За всеки пети от тях (20%) емиграцията е свързана с решаването на собствени и на семейството им материални проблеми. Над 9% от тях заявяват: “не желая да живея повече в България”.

По-различна е структурата на целите в групата на потенциалните трудови мигранти. За близо половината (47%) заминаването им за чужбина е свързано с решаването на материални проблеми. Условията на по-високия стандарт за живот и работа са привлекателни за 35%. **Тук е мястото да кажем, че привличането на ПЧИ и свързаните с тях увеличения на заетостта и доходите могат да повлияят благоприятно за намаляването на тази огромна вълна от потенциални мигранти. Факт е, че населените места в които има привлечени най-голям обем ПЧИ, работещи предприятия и заплати над средните за страната, емиграцията от тях е най-ниска.**

Сред краткосрочните мигранти преобладаващ е дялът (42%) на тези, които свързват своето пребиваване в чужбина с решаването на материални проблеми. По-високият жизнен стандарт в другите страни е привлекателен за 33%, за 5% целта е да се реализират професионално, а за 4% - образователна подготовка.

По отношение на реализацията на поставените цели по време на пребиваването си в чужбина оптимизмът е най-голям след “потенциалните преселници”. Три четвърти (74%) са сигурни, че “там” те ще осъществят своите цели. Около 20% в настоящия момент нямат представа и само 5% изразяват сериозни съмнения относно постигането на желаната цел. При “трудовете мигранти” 63% считат, че ще осъществят своите намерения, а 27% нямат представа. Тук е по-голям

делът на несигурните, че ще постигнат по време на пребиваването си в чужбина своите цели – 9%. Краткосрочните мигранти изразяват малко по-слаба увереност по отношение на реализацията на целите – 60% са убедени, 30% нямат представа и 10% не са сигурни.

Общо и сред трите категории мигранти се показва една твърде широка по обхват увереност, че след миграцията в другите страни ще се осъществят техните намерения и цели.

Независимо, че всички потенциални мигранти имат определени цели за осъществяване чрез външната си миграция, една значителна част от тях все още не са наясно как икономически биха я осъществили. За бъдещата си заетост и действия в чужбина нямат никаква представа 39% от краткосрочните мигранти и 42% от дългосрочните мигранти.

От “преселниците” най-голям е делът на тези, които възнамеряват да се занимават със занаяти – 12%. Хотелиерството и търговията ще осигуряват икономическа активност на 7% от преселниците, а 6% ще продължат своето образование. По време на своето пребиваване в чужбина 15% от “трудовете мигранти” също разчитат да се занимават с различни занаяти. Към селскостопанска дейност са се ориентирали 9%, а 5% ще работят в областта на търговията и хотелиерството. И тук 6% възнамеряват да използват престоя си в чужбина, за да продължат образованието си и да подобрят своята квалификация. Краткосрочните мигранти също предпочитат да се занимават със занаяти – 14%. Със селскостопанска работа ще бъдат заети 9%, а с търговия и хотелиерство – 7%. Промислените дейности ще осигуряват трудова заетост на 5% от всички категории мигранти.

Направления на потенциалната външна миграция.

През последните няколко години някои държави трайно се очертават като дестинация на българската емиграция. Най-голямата част от българската емиграция са насочва към Германия – 23%. Близко една пета (19%) от потока на емиграцията е насочен към САЩ. Към останалите страни относителният дял на потенциалните емигранти, които ги определят като страни на емиграцията, е значително по-малък: Гърция – 8%, Испания – 8%, Великобритания – 6%, Италия – 6%, Канада – 5%, Франция – 4% и други.

Сред отделните категории потенциални емигранти има различни предпочитания спрямо страната, в която желаят да емигрират. За тези, които искат да се преселят да живеят в друга държава (преселниците), най-предпочитани са САЩ (25%), Германия (20%), Испания, Канада и Великобритания – около 6-7%. Когато миграцията е свързана предимно с осъществяване на трудова дейност (независимо от продължителността), най-предпочитаната страна е Германия – 25%. Да отидат да работят в САЩ имат намерение 15% от трудовите и от краткосрочните мигранти. Следващи страни, в които емигрантите смятат, че могат да отидат да работят и да решават материални проблеми, са Гърция (11%), Испания (9%), Великобритания (8%), Италия (5%) и други.

Самостоятелно смятат да осъществят емигрирането си 25%, 22% - по линия на фирми и организации, имащи договори, 12% - като използват покани от роднини и приятели, 10% - като кандидатстват за “зелена карта” и лотарии. На сключване на индивидуален трудов договор и помощ на туристически агенции разчитат 9%.

Демографски характеристики на потенциалните емигранти.

Основната част от бъдещите емигранти ще се рекрутира от населението на възраст 20-39 години. Желанието за преселване е често срещано сред 20-29 годишните (37%), докато относителният дял на емигрантите от тази категория е 15% за 40-49 годишните, и 8-10% за хората над 50 години. По-малък е дялът на младите (20-29г.) сред трудовите и краткосрочните мигранти – съответно 35 и 30%. При тези категории мигранти обхватът на външната миграция се разширява сред по-възрастните – 19-22% за 40-49 годишните, и 8-10% за тези над 50 години. **Тези данни още веднъж показват, че България трябва да се стреми да привлече нарастващ обем от ПЧИ, като по този начин се повишат заетостта и доходите и се подобри социалната инфраструктура. Целта е по-голямата част от това трудоспособно население, което е готово да емигрира да остане в страната. Според нас привличането на ПЧИ ще окаже възпиращо въздействие върху потенциалната миграция, т.е. по-добре за страната е значителен приток на ПЧИ, отколкото емиграция.**

Мъжете са преобладаващата част от емиграционния поток. От желаещите да се преселят 57% са мъжете, а 43% жени. Много по-голям е относителният дял на мъжете в групата на трудовите мигранти – 65%, а от краткосрочните мигранти те съставляват 60%.

От всички мигранти 18% имат висше образование, средните съставляват 56% и под средно образование са 26%. Най-голям е относителният дял на висшистите в групата на краткосрочните мигранти – 21%, а най-малък сред трудовите мигранти (14%). Потенциалните емигранти със средно образование са около 55% във всички групи мигранти. С по-ниско от средно образование са лицата в

групата на трудовите мигранти – 28%, докато в останалите две групи техният относителен дял е 24%.

Етническата структура на емигрантите в голяма степен съответства на етническата структура на населението в страната. Съставът на емиграцията от страната ще включва: българи – 80%, турци – 12%, роми – 6%, други – 2%. Сред тези, които желаят да се преселят да живеят в друга страна, 81% са българи, 13% са турци и 2% са роми. Трудовата емиграция ще се формира от: 77% българи, 12% турци и 8% роми. За краткосрочната миграция тези относителни дялове са съответно: 83% българи, 10% турци и 4% роми. От данните може да се резюмира, че преселванията преобладават сред турците; ромите предпочитат трудовата емиграция; а българите – краткосрочната емиграция. От потенциалните емигранти 60% живеят в градовете, 28% в селата и 12% в столицата.

В заключение международното движение на капитали и търговските потоци се развиват с ускорени крачки, окуражавани от икономическата ефективност, но либерализирането на движението на работна сила остана ограничено. Това е обезпокояващо, тъй като трудовата мобилност има склонност да се обвързва трайно с капитала и търговските потоци по различни начини: директни и индиректни; и още повече, миграцията може да бъде икономически изгодна и за страните-майки и за страните-приемници затова, че се обвързва с една по-рационална и ефективна алокация на ресурси в света на икономиката. Тази липса на баланс в либерализацията на факторните движения води до изкривяване на процеса на глобализация и резултира върху окуражаване на безразборната миграция.

Корените на миграцията, дължаща се на бедността и безработицата, следва да се търсят в икономическия растеж и развитието най-общо казано. Това е сериозен проблем, още повече, че натискът на този тип миграция нараства и има склонност да продължи през близките години, тъй като рестриктивните политически мерки в самите страни-приемници не са напълно ефективни по отношение на тази миграция.

Съвременни изследвания показват, че ПЧИ, търговията и помощите могат да премахнат главните причини и да спомогнат за намаляване на миграционния натиск в страните-майки. Целта е мигрантите тласкани от бедността, да останат по домовете си вместо да мигрират по принуждение и по този начин допринасят за реда в международната миграция.